

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВІТОГЛЯДУ Й ПОБУТУ ГУЦУЛІВ (30-ті роки ХХ століття)

Олег Гринів УДК 39(477.85/87):327“193”

Аналіз світогляду й побуту гуцулів у минулому столітті дає змогу зрозуміти особливості проблем, які доводиться розв'язувати нині. На основі досліджень Г. Цбіндена і С. К. Неймана обґрунтовується висновок про єдність різних частин роз'єданого державним кордоном українського народу.

Ключові слова: світогляд, побут, Гуцульщина, інтерпретація, духовна культура, первісні джерела, європейська цивілізація.

The analysis of the Hutsul world view and way of life in the past century enables us to realize the specifics of problems which ought to be resolved at present. Based on the researches of Hans Tzbinden and Stanislaw Kostka Neumann the author makes a conclusion about the unity of the different parts of the state boundary separated Ukrainian people.

Keywords: world view, way of life, Hutsulshchyna, interpretation, spiritual culture, initial sources, European civilization.

Питання світогляду й побуту гуцулів вже давно приваблювали дослідників з інших країн. Не обминули їх і публіцисти. Упродовж тривалого часу їхні студії були відомі лише вузькому колу вітчизняних дослідників. Проте праці чужинців мають не лише історичну цінність. Саме тому до них доводиться звертатися сьогодні, в умовах, коли населення нашої держави й надалі переживає глибоку духовну кризу. До цього спонукають насамперед пошуки виходу з нинішнього кризового стану, оскільки гуцули як етнографічна група українського народу зуміли вистояти чужо-земне поневолення різних завойовників і зберегти свою оригінальність, передати нащадкам ті скарби, які в інших регіонах нашої країни, на жаль, безповоротно втрачені. Звісно, світогляд і побут гуцулів також зазнав значних змін упродовж останніх десятиліть тоталітарного режиму, що підвищує інтерес до них.

Аналіз світогляду й побуту гуцулів у 1930-х роках минулого століття, якими їх по-

бачили європейські дослідники, не може не зацікавити етнологів, соціологів, істориків і навіть економістів, оскільки їхні матеріали дають ґрунт для розуміння історії краю, а також тих проблем, які доводиться розв'язувати нині.

Саме цим зумовлена наша увага до подорожніх нарисів представників європейської культури, які побували на Гуцульщині, хоч і незалежно один від одного, але одночасно, улітку 1932 року. Їхні публікації побачили світ уже наступного року. Нарис швейцарського письменника Ганса Цбіндена (1893—1971) був надрукований у німецькомовному журналі на його батьківщині. Через п'ять років львівський краєзнавчий часопис «Наша батьківщина» опублікував переклад цієї праці, що потім вийшла окремим виданням під назвою «Мандрівка по гуцульських горах». Дослідження Г. Цбіндена, який зацікавився Гуцульщиною під впливом книги польського етnologa Станіслава Вінценца «На високій

полонині», досі вважається одним із кращих творів цього жанру про гуцулів *.

Праця чеського письменника Станіслава Костки Неймана (1875–1947) «Енциани в горах Піп Іван» увійшла до збірки його творів в українському перекладі. Слід додати, що до проблем карпатського краю він звертався і пізніше, присвятив йому цикл поезій «Карпатські мелодії». Однак для порівняльного аналізу особливий інтерес має згаданий етнологічний нарис, бо в ньому йдеться про подорож, яка хронологічно збігається з подорожжю Г. Цбіндена.

Окрім цього, треба зважити й на інші обставини.

По-перше, європейські дослідники побували у двох частинах Гуцульщини, між якими після Першої світової війни й поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 років проліг кордон. Г. Цбінден відвідав землі, окуповані державно відродженою Польщею, а С. К. Нейман – райони, які за іронією долі опинилися у складі Чехо-Словаччини. Держави-окупанти відрізнялися за рівнем економічного розвитку, їхні уряди неоднаково ставилися до недержавних націй, зокрема поневолених українців. Окрім того, треба мати на увазі, що в ході історичного розвитку міжнаціональні відносини наших країн і представників інших народів склалися не просто на землях, які опинилися під чужою (польською та чехо-словацькою) владою.

По-друге, на підхід до гуцульських проблем, насамперед до дослідження світогляду й побуту наших верховинців, вплинули світоглядні засади самих авторів. Швейцарець Г. Цбінден прагнув проникнути в глибини духовної і матеріальної культури Гуцульщини, дійти до її первісних джерел. Серед гуцулів, які ще не зазнали згубного впливу європейської цивілізації ХХ ст., він шукав «духовної полегші». Дослідник переконався, що наші верховинці суттєво відрізняються від жителів інших гірських масивів Європи,

* Подорожі в Українські Карпати / Збірник. – Л.: «Каменяр», 1993. – С. 10.

зокрема швейцарських альпійців, хоча й проживають у подібних природних умовах. Нема жодних підстав, аби запідозрити дослідника в упередженості чи необ'єктивності. У праці не простежуються навіть найменші спроби утиснути зібраний матеріал у прокрустову схему методологічних лецят.

На противагу швейцарському досліднику в чеського письменника С. К. Неймана, який уже тоді заявив про себе як про відвертого прихильника так званого «соціалістичного реалізму», виявляємо протилежні тенденції. Його нарис демонструє суб'єктивне бачення й відповідний виклад досліджуваного матеріалу, що віддзеркалює індивідуальне сприйняття автора. Інколи він безапеляційно нав'язує свої вульгарно-соціологічні методи.

По-третє, індивідуальні настанови й суспільні орієнтації дослідників проявляються також у прогнозуванні перспектив розвитку гуцульського краю. У кінці праці швейцарський дослідник підкреслює, що духовна культура Гуцульщини може прислужитися для суспільного оздоровлення цивілізації, яка в міжвоєнний період переживала серйозну кризу. Для С. К. Неймана Гуцульщина, як «земля з легенд приречена до скону не ангелу-хранителю – дракону» **, зможе розвиватися лише при «істинному соціалізмі» ***. Так чеський письменник сам спростовує своє запевнення: «Я не йшов туди [у Карпати. – О. Г.] з політичними намірами» ****.

Попри такі відмінності в баченні майбутнього гірського краю, обидва дослідники однаково оцінюють відірваність Гуцульщини від тодішньої цивілізації. Швейцарець пише: «Хто із Західної Європи ступить у цю країну, тому здається, що він нараз вернувся в далеке минуле, на багато століть назад» *****. Гуцули в кольоровому вбранні, які їдуть на своїх «мустангах», асоціюються в його уяві

** Вітер з полонини / Збірник творів чеських письменників. – Ужгород: «Карпати», 1986. – С. 268.

*** Там само. – С. 241.

**** Там само. – С. 215.

***** Подорожі... – С. 221.

з індіанцями на американському Дикому Заході. На думку С. К. Неймана, тут «можна сховатися від жорстокої цивілізації, від злочинів експлуататорів, від безсоромного галасу газетярів борзописьців і від власної ролі між ближніми»^{*}.

І все-таки як європейці обидва дослідники не змогли замовчати того, що цивілізація проникає на землю Гуцульщини. Г. Цбінден вважає тутешнім останнім досягненням «модерної цивілізації» лише «допотопну машину», яка тягне вагон «малої лісової залізниці», породжуючи екологічні проблеми для довкілля своїми «густими клубами диму» і шумом. Проте гуцули і надалі ведуть «примітивне і вимінне господарство», хоча «в давніх часах вони були кочовиками»^{**}. Цивілізація, яка сягає гір, має негативний вплив на «традиції, що суворо та дбайливо зберігалися цілими століттями». Обидва дослідники підтверджують свою думку прикладом того, як досягнення цивілізації підривають традиційні гуцульські ремесла. Ідеться, зокрема, про те, що хімічні фарби починають витісняти здавна використовувані рослинні та інші природні фарби, а з великих міст на Гуцульщину проникають «банальні квітчасті узорі».

До чого призводить такий наступ цивілізації, показує С. К. Нейман. Він зазначає, що для гуцулів «вишивані кептарі вже давно перестали бути їхніми домашніми виробами», і пояснює причини «примітивної комедії з фальсифікацією національної своєрідності». «Якщо уважно пройдешся по Рахову, — зазначає дослідник, — обов'язково надібаєш кілька єврейських майстерень-чинбарень, різкий запах овечих шкірок, що сушаться на паркані, неодмінно вкаже на майстерню. Звідтіля й починають свій шлях у світ оздоблені “гуцульські” кептарики, які так захоплено облюбують собі наївні туристи»^{***}. У такий самий спосіб виготовляють «румунські» ковдри, покривала, скатерті, подушки. Отже, марно пропадають витвори

народного мистецтва, а дороге оригінальне виробництво витісняють дешевим, серійним. Такий перехід, зазначає С. К. Нейман, вже неможливо зупинити нічим: він — неминучий.

Отак цивілізація вступає в суперечність із духовністю, за чим уболіває Г. Цбінден, описуючи «розкішні, мальовничі вишивки, що прикривають горішню частину жіночих рукавів»: «В них перетоплений у своєрідну, повну сили гармонію і свіжість шляхетний, мистецький оман Сходу, головно Кавказу й Вірменії, з живим замилюванням до красок цього гірського люду. Як самоцвіти горять яскраві поверхні на свіжобілих рукавах. Я оглядаю такі прикраси ще безліч разів, але з-поміж ста, що їх бачив, нема двох однакових»^{****}.

У нарисі С. К. Неймана значну увагу приділено туризмові, який руйнує не тільки гірську природу, але й людські душі, зокрема дитячі. Мимоволі їх утягують у нові суспільні відносини. Окрім того, в горах зводять будинки для туристів, примітивні пам'ятники, що дисгармоніюють із природою.

Відмінності в поглядах дослідників проявляються і при висвітленні етнічних проблем. Г. Цбінден вдається до історичного підходу. Він намагається заперечити слов'янське походження гуцулів, без жодних аргументів стверджує, що вони походять від «старовинних даків (траків)», вірмен і римлян із домішками «німецько-нордійської крові». Швейцарець солідаризується з тими дослідниками, які виводять саму назву «гуцул» від румунського «гоцул», що означає «воїн», «розбишака», хоча водночас наголошує, що самі гуцули називають себе верховинцями.

Такі твердження про походження гуцулів спростовують дослідження українських учених. Аналіз усього комплексу даних з етнічної антропології дає підстави дійти висновку про східнослов'янське походження гуцулів, які сформувалися «переважно на основі тиверців-уличів і білих хорватів, з включенням елементів інших східнослов'янських угруповань. Найбільш далекі предки гуцулів мають загальнослов'янські ви-

* Вітер з полонини. — С. 214.

** Подорожі... — С. 222.

*** Вітер з полонини. — С. 222.

**** Подорожі... — С. 225.

токи: це населення культур шнурової кераміки Східної Європи — як основа слов'янства і зрубно-скіфські індо-іранські племена — як його південний, степовий компонент» *.

Не можна погодитися з твердженнями Г. Цбіндена про походження назви «гуцули». Проаналізувавши різні гіпотези, М. Худаш припускає, що «далекі предки гуцулів (протогуцули) могли одержати свою назву від особового власного імені *Гуцуль* як самоназву, або і як зовнішню назву, дану їм від імені якогось їхнього архонта (чи, може, й від поширеності серед них цього імені) їхніми південнослов'янськими чи романоволоськими сусідами, мовам яких властиві антропонімні утворення на — *ул (ul)*» **. Водночас цей учений не заперечує, що «назва *гуцули* могла виникнути і не в такі віддалені часи, а десь навіть і в середньовіччі (але до XVIII ст.) від особової назви *Гуцуль* якогось [...] ватажка (можливо, й ватажка ранніх опришків), від землевласника тощо, який, до речі, не обов'язково за походженням мусив належати до української народності» ***. Звісно, це припущення М. Худаша можна розглядати не як розв'язання наукової проблеми, а лише як одну з багатьох її інтерпретацій. Мабуть, до остаточної відповіді ще далеко.

Чеський дослідник обминув історичні проблеми, обмежуючи коло своїх зацікавлень сучасністю, що позначилось і на питаннях етнічних. Зустрівши своїх земляків, С. К. Нейман підкреслює, що вони почуваються в гуцульському краю «колоніальними службовцями», а дехто «почуває себе тут ніби в засланні»; їхнє ставлення до гуцулів засвідчують бесіди про «лінькуватість місцевого населення». Дослідник зазначає багатонаціональний склад жителів і туристів на Рахівщині, у чому переконують записи в книзі відвідувачів управителя будинку, зроблені чеською, німецькою, угорською, російською, українською і польською мовами.

Навіть окремі штрихи про гуцулів у нарисі С. К. Неймана дають нам змогу дійти вис-

новку про далеке від оптимізму становище місцевого населення та його мови. Дослідник згадує єврейський ресторанчик, який має «лояльний інтернаціональний характер», бо в ньому виконують різноманітні шлягери й народні пісні чеською та словацькою мовами, а угорські дами танцюють модні танці. Визначаючи роль єврейських ремісників у витісненні гуцульських народних промислів, С. К. Нейман пише, що на головній вулиці Рахова, яка є «найбільш цивілізованою частиною шляху від Ясіня до Требушан», вивіски й написи українською мовою поступаються угорським і єврейським. Дослідник зауважив якусь байдужість місцевої людності до книжок рідною мовою. У книготорговельній фірмі «Культура», за його словами, «українська література здебільшого лежить на складі, а крамничка продає папір, листівки, конверти, іграшки, галантерейні товари» ****. Оскільки власниками цієї крамнички є українські емігранти, то Г. Сиваченко в передмові до збірника «Вітер з полонини» заявляє в традиційному для того часу дусі, що С. К. Нейман виступає проти українських буржуазних націоналістів *****.

Насправді причини байдужого ставлення до української книги не зумовлені тільки тодішнім становищем, хоча його також не слід відкидати. Перед Першою світовою війною на Рахівщині, як і загалом на Закарпатті, українці не мали жодної школи з рідною мовою навчання *****. Г. Цбінденнамагається пояснити неписьменність серед гуцулів тим, що «з огляду на далеко розкинені села й на рідкісне залюднення ще й тепер тяжко посилати дітей до школи» *****.

Проте в той час становище було аж ніяк не таким, як описує його С. К. Нейман у своєму нарисі. Приміром, Іван Жегуц згадує: «Наша свідомість базувалась на гуцульському етносі.

**** Вітер з полонини. — С. 221.

***** Там само. — С. 13.

***** Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р. — Нью-Йорк, 1992. — С. 93.

***** Подорожі... — С. 233.

* Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. — К., «Наукова думка», 1987. — С. 45.

** Там само. — С. 50.

*** Там само. — С. 51.

До нього в двадцятих і тридцятих роках нашого [двадцятото. — О. Г.] століття долучився спонтанний ріст освіти на гуцульських землях. Виразником цих фактів стали в нас два регіональні полюси: Ясіня і Великий Бичків. Неначе в тіні цих полюсів лежав адміністративний, господарський, культурний центр карпатської Гуцульщини — це Рахів» *. Отже, приклад Рахова зовсім не відображав стану шкільництва в регіоні, радше, був винятком.

Як поодинокий факт треба розцінювати згадку С. К. Неймана про гуцула, який «називає себе русином, а що це те ж саме, що й малорос чи українець — не хоче розуміти» **. Італієць Лідо Чіпріяні, який тривалий час проживав у Карпатах, студіюючи побут, вірування та звичай гуцулів, писав у 1934 році: «Самі гуцули називають себе українцями на просторі всієї гірської території, яку вони займають у Польщі, в Румунії та в Чехо-Словаччині, і хотіли б, щоб уся їх країна, яка називається Карпатською Руссю, називалася тепер — Карпатська Україна. Багато з них з обуренням відкидають назву “русин”, як назву, що надається тим, які, як вони пояснюють з завзяттям, — “були рабами і цілували руки панам, які їх били” ***. Свідчення італійця, як бачимо, цілком протилежні твердженням С. К. Неймана.

Історичний розвиток другої половини ХХ ст. спростував ще одну гіпотезу С. К. Неймана, який вважав, що з часом українців («русинів»), «очевидно, зовсім виженуть» із краю, бо «ніби вони за своїм східним характером не підходять до нових умов, до нових відносин і планів» ****. Щоправда, чеський дослідник давав зрозуміти, що існує інший шлях, пов'язаний із визволенням гуцулів. Безсумнівно, С. К. Нейман як комуніст за такий шлях визнає перехід до соціалізму.

Ідеологічна заангажованість С. К. Неймана спонукає його до постійної критики капіталістичних відносин і повторення тих ідей,

яких він дотримується. Навіть гуцульського пастуха біля колиби він бачить «у звичайній одежині сільського пролетаря».

Скований світоглядними лещатами, С. К. Нейман не зміг побачити тих людей, яких інший європеєць — Г. Цбінден — зображав як типових гуцулів із багатим духовним світом. Відважним мисливцем останній зобразив гуцула Петра, у жилах якого тече «лицарська, войовнича кров його предків, вільних, шляхетних опришків» ***** , про яких, до речі, чеський дослідник не згадує взагалі. Мисливець Петро — гідний нащадок верховинського роду, «не знає покорини лизунства» *****, і завжди готовий прийти на допомогу людям. Головне для нього — не здобич, а мисливський закон і честь. Він ніколи не буде збирати риби, яку прибив до берега хмаролом, бо визнає тільки правдиве риболовство, коли ловить вудкою, заманює принадою або перехитрює терпеливістю.

Швейцарець називає гуцулів мрійниками, що навіть вдачею відрізняються від своїх одноплемінників з інших місцевостей. Він пише про них як про «тверезих, ошадних, реалістичних та заподаєрливих людей» *****. Гуцули живуть на «острові напівлегендарного світу», розповідають «повно історій про могутні гуцульські розбійницькі та військові ватаги, про опришків, що живуть у недоступних горах» *****. Їхній епос Г. Цбінден прирівнює до фінської «Калевали».

Не міг оминати швейцарський дослідник народних творів про Олексу Довбуша, якого титулує «великим розбійником, королем гуцулів». ***** У гуцульському епосі Довбуша зображено, за словами Г. Цбіндена, як «міфічну постать героя» *****. Він пише: «Ця постать, привісній своїй простоті, замишуванні до пригод, своєму неприборканому пориві до свободи, дуже багата відважним, пристрасним темпераментом, мрія-

**** Подорожі... — С. 230.

***** Там само.

***** Там само.

***** Там само.

***** Там само. — С. 240.

***** Там само.

* Гуцульщина. — Торонто, 1990. — Ч. 20. — С. 33.

** Вітер з полонини. — С. 221.

*** Гуцульщина. — Торонто, 1990. — Ч. 20. — С. 33.

**** Вітер з полонини. — С. 215.

ми та прудким загальним гнівом і любов'ю до Батьківщини, до Верховини» *.

Докорінно протилежними є підходи названих дослідників до релігійних вірувань гуцулів, які відігравали надзвичайно важливу роль у їхньому житті.

Як комуніст С. К. Нейман не приховує своїх атеїстичних переконань. Він заявляє: «Всі релігійні дурмани, скільки б їх не було, завжди мають у своїй основі два початки: народний, або поганський, який пов'язаний з природою, з її явищами і зовні проявляється різноманітно — то радісно, то сумно. Цей початок — стабільний. Другий — походить від мудреців-філософів і творить віру, котра має свою ідеологію і спекуляцію. В поєднанні одна з другою приносять їх проводирям блаженну свідомість власної винятковості, а на всіх інших накладають кайдани і ярмо» **. Упередження С. К. Неймана до релігії визначає його ставлення до церкви. Він сприймає церкву як «порожню, холодну залу», «дерев'яну халабуду» чи «непривабливу буду» ***. Гуцулів він називає «справжніми язичниками» ****. Назвавши обряд вінчання цікавим, чеський дослідник наголошує, що в гуцульському весіллі «проявляються первинні елементи весільних обрядів не тільки праслов'ян, але й прадавніх індоєвропейців, а можливо, в різних варіантах, і обряди всіх давніх народів на певному етапі їх культурного розвитку» *****. У самому вінчанні він шукає причіпки для насмішок.

Швейцарський дослідник підходить до релігійних вірувань гуцулів з інших позицій. Він захоплено описує гуцульські церкви, які, за повір'ями верховинців, виникли на місцях, де впади на землю краплі Христової крові. У гуцульських храмах, як і вимагає церковна традиція, голівну стіну відводять під іконостас.

Як пише Г. Цбінден, ще донедавна в горах жили віщуни, ясномовці, мудреці або примітивники, які, за його твердженням, були духовними виховниками народу, що й у 30-х ро-

ках минулого століття відзначався глибокою побожністю, хоча й не цурав різноманітних забобонів і заклинань *****. Віщуни прищеплювали народові дух миру й любові, захищали гірських жителів від грубих сил, які походять від деяких поганських богів, а також від мавок, русалок та лихих людей. Хоча віщуни могли бути сліпими, вони знали таємну науку про чарівні сили, що дримають у землі, каміні, воді, деревах та мінералах.

У гуцулів, як зазначає Г. Цбінден, були поширені легенди про запалу церкву, вибиту в скелі святиню. Якщо комусь пощастить дістатися такого місця, то він може заглянути в небо й побачити там померлих, а також знайти багаті скарби. Гуцули вірили в країну рахманів, із чим пов'язане святкування «Рахманного Великодня» за тиждень після найбільшого християнського свята.

До найцікавіших сторінок нарисів Г. Цбіндена слід віднести ті, які присвячені храмовому святу в Криворівні. Дослідник пише: «Ніде не бачив я більш наглядно цієї скромної шляхетності і вдумливості, що є основою гуцульської душі, як тут, на цьому святі, у його легко хвилюючій, розмірній тиші» *****. На цьому святі гуцули уявляються йому «мрією майбутності, образом далекої спільноти, глибоко вкоріненої природної побожності» *****. Цей висновок протилежний висновкові С. К. Неймана, який визначив за кінцеву мету істинного соціалізму та за ознаку зрілості людства «можливість вільно віддаватися природним, а не викривленим, спотвореним інстинктам, без вимушених обмежень, що встановлені суспільними закладами, цивілізацією і культурою» *****.

Від публікації нарисів Г. Цбіндена і С. К. Неймана минуло більше семи десятиліть. За цей час розпалася так звана «світова соціалістична система», зазнав краху експеримент із виховання нової людини, що зумовило переоцінку колишніх уявлень про традиційні засади життя народу.

* Там само.

** Вітер з полонини. — С. 224.

*** Там само.

**** Там само.

***** Там само.

***** Подорожі... — С. 241.

***** Там само. — С. 264.

***** Там само.

***** Вітер з полонини. — С. 241.